

approfondita del plurilinguismo del Cinquecento ma analizza quelli che sono i problemi della traduzione, l'uso della lingua in rapporto alla politica e le peculiarità linguistiche del Caro portandoci attraverso le liriche alla Commedia fino alla nota e imponente traduzione dell'Eneide in cui l'Autore «apre la letteratura al confronto e fa emergere la problematicità sottesa, perché la traduzione è un esercizio di retorica attraverso cui si sviluppano le tecniche letterarie»¹. In *La rinnovata memoria. Annibal Caro traduttore di Teocrito*, Manuela Martellini porta alla luce nuovamente il talento traduttivo e interpretativo di questo Autore sottolineandone l'iter evolutivo che va «dall'adozione di un compromesso tra la fedeltà e la rielaborazione alla soluzione di un libero rifacimento [...]»².

La terza parte degli *Atti* si intitola *Annibal Caro: fonti e riuso* e comincia con l'intervento di Ermanno Carini che con l'analisi de *Gli Straccioni* fa riemergere il legame tra le *Operette morali* di Leopardi e l'opera del Caro. Maria Fernanda Ferrini ripropone l'influsso della cultura classica, e in particolare del romanzo greco, all'interno dell'opera dell'Autore marchigiano mentre Giulia Corsalini si sofferma nuovamente sulla traduzione e sul rapporto del Leopardi con l'opera del nostro Autore e non a caso il suo intervento si intitola *La traduzione del secondo libro dell'Eneide: Caro e Leopardi*. Gli ultimi due interventi di questa terza sezione appartengono a Costanza Geddes da Filicaia e a Monica Tramannoni le quali si soffermano rispettivamente e nuovamente sulla commedia de *Gli straccioni* e sull'idea di teatro che il Caro elabora nonché sulla ricezione degli scritti di quest'ultimo in Leopardi.

La quarta ed ultima sezione intitolata *Annibal Caro e l'impasto della lingua* porta alla luce con Enrico Gravelli l'analisi di un sonetto scritto dal Caro per difendere Benedetto Varchi (scrittore e storico italiano) dall'accusa di violenza carnale nei confronti di una giovane donna. Francesca Chiusaroli analizza l'operetta polemica di autodifesa *L'Apologia degli Accademici di Banchi di Roma contra Messer Lodovico Castelvetro del Caro* «scritta per ribattere alla stroncatura, da parte del letterato Castelvetro, della canzone d'occasione composta nel 1533 in onore della casata francese dei Valois»³. L'intervento di Angela Bianchi con *La lingua di Annibal Caro fra tradizione e innovazione nell'interpretazione di Leopardi* porta alla luce i diversi aspetti linguistici dell'opera del Caro sviluppando un parallelismo con Leopardi e i problemi linguistici affrontati dal Recanatese. La sezione prosegue con l'apporto di Carlo de Felice che in *L'Apologia di Annibal Caro: strategie di redazione e promozione editoriale* descrive la vicenda editoriale di questa importante opera e dell'«autopromozione» effettuata per sé stesso dall'Autore.

In chiusura la postfazione di Paolo Cherchi dà una descrizione del libro sottolineando come il Caro abbia influenzato molti autori in modo particolare sul versante dell'uso della lingua.

Elisa FRATIANNI
Udine

BARCELÓ, Carme (2010): *Noms aràbics de lloc*. Alzira: Bromera, 168 p. (Col·lecció Essencial núm. 13)

L'editorial Bromera d'Alzira, que acaba de complir vint-i-cinc anys d'existència i que compta amb més de mil dos-cents títols en català, ha publicat l'obra de Carme Barceló *Noms aràbics de lloc* (setembre de 2010) en la seva col·lecció «Essencial». És evident que cal celebrar aquesta edició, atesa la solvència de la seva autora, que és, sens dubte, una de les persones més expertes en el coneixement del patrimoni cultural de la nostra toponímia. L'estudi dels noms de lloc ha estat sempre una feina feixuga que no sempre ha estat tractada amb seriositat. Tal com diu la mateixa Barceló, catedràtica d'àrab a la Universitat de València, la ciència etimològica encarregada de la recerca dels noms de lloc és relativament recent i requereix «amplis i variats coneixements filològics, domini d'altres ciències (geografia,

1. D. POLI, *Annibal Caro e la ricerca dell'epica perduta*, p. 258.

2. M. MARTELLINI, *La rinnovata memoria. Annibal Caro traduttore di Teocrito*, p. 289.

3. F. CHIUSAROLI, *Considerazioni sulla lingua nell'Apologia degli accademici dei banchi di Roma*, p. 455.

història, economia), control dels canvis socials del territori o territoris que s'analitzen i poder disposar de moltes formes antigues escrites dels noms de lloc».

L'obra, de 168 pàgines, es desenvolupa al llarg de quatre capítols, encapçalats per una breu Presentació i seguits per un Índex dels topònims citats, un Glossari dels conceptes utilitzats en l'estudi lingüístic, una Bibliografia, un Llistat d'abreviatures i el Sistema de transliteració i símbols necessaris per passar convenientment els termes propis de la llengua àrab al nostre alfabet.

L'autora, que gaudeix d'un gran prestigi com a experta en la història de l'època islàmica del que avui és el País Valencià i en l'estudi de la llengua parlada pels andalusins i, després, pels mudèjars i moriscos valencians, inclou en aquesta obra topònims d'altres territoris hispànics (amb l'excepció del País Basc i de les actuals províncies de Girona, Santander i Pontevedra, on no hi consigna cap nom de lloc d'origen àrab) i fins i tot ofereix els corresponents paral·lels localitzats a Portugal, Sicília, Marroc, Algèria i Tunísia.

El primer capítol (p. 11-26) tracta dels principis generals de la llengua àrab que ha format topònims, és a dir, del feix dialectal andalusí. Resta clar que no es pot partir d'ètims propis de l'àrab clàssic, mètode clarament erroni i enganyós perquè la toponímia es transmet de manera oral i no pas llibresca. Inclou, doncs, l'estudi de la fonologia, la morfologia i la sintaxi nominal de l'àrab andalusí i les seves adaptacions romàniques. En el segon capítol, que tracta de la toponímia pretèrita arabitzada (p. 27-44), exposa el procés d'arabització dels topònims antics, els seus aspectes fonètics i morfosintàctics i l'adaptació de noms de lloc llatins o llatinitzats —tant si es tracta de sintagmes nominals com d'hağiotopònims i onomàstics— una vegada assolit el monolingüisme àrab general al territori andalusí.

El capítol tercer (p. 45-88), que explica els motius inspiradors de la toponímia d'origen àrab, amplia la classificació feta anteriorment per la mateixa autora¹ i en aquesta ocasió en distingeix els blocs constituïts pels topònims que fan referència a la terra (la costa, el relleu, els recursos hídrics, el paisatge vegetal i animal i els assentaments humans) i a les formes d'hàbitat (les instal·lacions agropequàries, l'aprofitament dels recursos naturals, les defenses i la xarxa viària, els centres de producció, comercials i artesanals i la vida religiosa).

Finalment, en el capítol quart (p. 89-112) i després d'una convenient explicació sobre com estava format el nom àrab d'una persona musulmana o arabitzada en època medieval, n'estudia la seva composició i els topònims que n'han derivat, segons provinguin del seu prenom (o *kunya*), del nom propi (o *ism 'alam*), de la indicació d'ascendència (o *nasab*), dels malnoms i els oficis exercits (*laqab*) i del patronímic (o *nisba*). Inclou també l'anàlisi de l'onomàstica d'indígenes, berbers i cristians andalusins dels quals hi ha constància en fonts àrabs medievals, tot advertint, amb encert, que els ètims proposats són desconeguts o poc segurs. Analitza, finalment, els topònims d'origen tribal, siguin àrabs o berbers, tot obviant la ja vella polèmica referida a un major o menor nombre i importància de l'element berber durant el període andalusí. Val a dir en aquest punt que massa sovint s'han publicat treballs sobre toponímia andalusina que argumenten a favor d'una forta presència berber i altres a favor d'una continuïtat de població cristiana de parla romànica; però responen sobretot a raons ideològiques: l'existència de noms de lloc d'origen àrab o berber ha de significar per força la discontinuïtat perquè, com diu l'autora, «la llengua dels antics pobladors es va perdre i els nous assentaments es van crear, per raons diverses, en època d'arabització».

Cal dir que els exemples aportats en aquest treball són molt nombrosos: més de 1.500. S'assenyala la situació geogràfica dels llocs analitzats mitjançant l'ús de lletra rodona per als topònims dels territoris catalanoparlants, de cursiva per als castellans i aragonesos, el subratllat per als portuguesos i gallecs i el subratllat interromput quan es tracta de la transcripció oficial a una llengua europea d'un nom de lloc d'un país àrab del Nord d'Àfrica o de l'Orient. Lamentablement, però, al meu entendre, no s'usa la divisió comarcal, sinó la provincial en els llocs on és usual.

En cada cas s'ofereix la corresponent etimologia, que no dubto que és la correcta en la gran majoria dels casos. Ara bé, en els estudis toponímics, proporcionar al lector les formes antigues de cada nom de lloc estudiat constitueix un requisit fonamental i per això són tan útils i convinents els que recullen

1. «La toponímia àrab», a *Materials de Toponímia, II (Mestratge de Toponímia, 1990-1991)*, edició a cura de V. M. Rosselló i E. Casanovas, València: Universitat de València-Denes editorial, 1995, p. 131-147.

el màxim nombre de variants d'un mateix topònim, especialment les més antigues, tal com va fer el gran mestre Joan Coromines² que inclou els topònims dels territoris avui catalanoparlants, i, per al País Valencià, la mateixa Dra. Barceló en una obra pionera que va guanyar el Premi d'assaig «Vicent Boix» de l'Ajuntament de Xàtiva l'any 1982, totalment exhaurida des de fa temps.³

En aquesta ocasió, el recull de les formes antigues no hi figura i el lector, arabista o no, podria tenir dubtes raonables sobre la veracitat de les propostes si no conegués l'autoritat de Carme Barceló en onomàstica àrab medieval. Aquest seria el cas, per exemple, del mallorquí *So n'Obra*, de Porreres, que figura com a derivat de l'àrab *ṣanawbara*, amb significat de 'pi [vernet]'. Si es desconeix que aquest topònim és un fals 'Son' basat en el nom d'una alqueria islàmica documentada en el segle XIII, estranyarà que s'aparti de la resta de topònims balearics iniciats per 'So' o 'Son' i pels quals Coromines proposa l'ètim romanç resultat de la contracció *ço d'en* com a indicatiu d'«allò d'en...». És a dir, que en aquest cas hauria convingut l'explicació de perquè el seu nom medieval —*Senobia* o *Senobra*—⁴ ha sofert aquest canvi cap a l'actual *So n'Obra* i com el va fer des del pretès *ṣanawbara* d'època andalusina fins a les dues grafies suara esmentades en què figura en època ja cristiana.

Un altre exemple pel qual aniria bé conèixer-ne l'argumentació és el cas dels topònims *Maimó* (els Ports, el Camp del Túria i l'Alacantí), que l'autora diu derivats de *maymûn*, amb significat de 'mona', i que classifica entre els que al·ludeixen a la fauna «encara que corresponguin a la presència d'animals que avui hagin desaparegut de la zona». Donada la poca simpatia —per no dir rebuig— que els musulmans senten pels simis, sembla més plausible que els esmentats noms de lloc tinguin per ètim l'antropònim molt corrent a l'onomàstica islàmica de *Maymûn*, que significa 'feliç' i que es posa precisament i eufemísticament per tal de contrarestar la mala astrugància atribuïda per l'islam a aquests animals.

Al meu entendre, també constitueix un inconvenient el fet que no s'assenyalin en l'edició els números dels capítols en cada pàgina, fet que dificulta la ràpida consulta dels topònims indexats, que venen indicats per l'anotació del capítol i del paràgraf on són tractats i no pas per la pàgina corresponent. Potser també haguera sigut útil per als no arabistes incloure en la bibliografia citada l'obra bàsica per al lèxic de Federico Corriente sobre dialectes andalusins.⁵

Tot plegat, les mancances són molt minses en comparar-les amb la vàlua de tota l'obra, un dels principals encerts de la qual radica en el fet d'haver-hi inclòs l'estudi de topònims d'altres països de la Mediterrània⁶ que ajuden a interpretar noms de lloc comuns a les àrees lingüístiques de l'àrab i del romanç. No puc més que recomanar aquesta obra, felicitar la seva autora i desitjar que Bromera, quan calgui, en faci una segona edició.

Dolors BRAMON
Universitat de Barcelona

BELLVESER, Ricard (ed.) (2010): *La poesia d'Ausiàs March i el seu temps*. València: Institució Alfons el Magnànim, 378 p.

En un text que serveix d'introducció al ric volum que conté les actes del Congrés Internacional organitzat i celebrat a València, del 8 al 12 de setembre de 2009, en el 550è aniversari de la mort d'Ausiàs March, Ricard Bellveser, coordinador general, ens explica el projecte científic del congrés, que

2. Vegeu, especialment, *Onomasticon Cataloniae*, 9 vols., Barcelona: Curial-La Caixa, 1989-1997.

3. *Toponímia àrabiga del País Valencià, alqueries i castells*, Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva, 1982.

4. Vegeu Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *Porreres en el segle XIII*, Palma de Mallorca: Caixa d'Estalvis de les Balears, 1974.

5. Federico CORRIENTE, *A Dictionary of Andalusí Arabic*, Leiden-New York-Köln: Brill, 1997.

6. Vegeu Cosme AGUILÓ, «Punts de suport centremediterranis i Nord-Africans per a la toponímia balearica», *Estudis Romànics*, 30, 2008, p. 255-261.